

ПРОБЛЕМА ПОРЯДКУ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАЛАШТУВАННЯ СУЧАСНОЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

В статті обговорюються сучасні концептуальні перспективи, в яких реалізується прояснення проблеми суспільного порядку. Важлива обставина і характерна риса цього обговорення полягає в тому, що у ньому приймається теза, що відомий твір Т. Гоббса «Левіафан...» є не просто однією – нехай класичною – з розвідок, на дану тему, але виступає своєрідною «структурою можливості» для усіх і будь-яких наступних спроб і досвідів у цьому плані. Дана, теза виступає, власне, також завданням розгляду і його результатом (вже в якості доведеної).

Показується, що гоббсівське рішення є не тільки (і скоріше не) відповідь на питання порядку, але являє собою блискавичну робочу модель, користуючись якою видається зручним та евристично потенційованим формувати різноманітні теоретичні пропозиції.

«Дискурсивний малонож» гоббсівського «Левіафану» надає простір і змогу появи кардинальних тем / регіонів / змістів теоретичного розгляду в сучасній соціальній філософії і соціології – розгляду топосів зародження соціуму як порядку (співіснування людських індивідів-акторів); характеру відповідних потенціалів; генези порядку та його механізмів; можливостей та умов тривання соціального тобто впорядкованого стану та його змін, трансформацій, підстав універсальності (надіндивідуальності) порядку та відношення цих підстав до рівня індивідуального існування, свідомості та дії тощо.

Даний показ здійснюється через розгляд підходів до проблеми соціального порядку Толкотта Парсонса, Юргена Габермаса, Нікласа Лумана та Гарольда Гарфункеля. В зазначеному контексті згадуються також підходи П'єра Бурдьє та Ентоні Геденса.

Ключові слова: *суспільство, культурні форми, проблема порядку, цивілізація, соціальна система, нормативна система, комунікація, аутопоезис.*

У своїй відомій роботі «Структура соціальної дії» Толкотт Парсонс називає соціальний порядок «Hobbesian problem» — Гоббсовою проблемою [Parsons, 1937, p. 94]. Цей гоббсівський жест, коли стан і феномен порядку не роблять дериватом якогось «божественного» принципу — бо на те і є філософія, щоб говорити про будь-що, виходячи з деякої метафізики — а «просто досліджують граничні умови соціального життя» [Parsons, 1937, p. 89], цей жест, скажемо, забігаючи наперед, великою мірою створює самого Парсонса як соціального теоретика, але, також, щоправда, завдячуючи науковій зірці Парсонса, — перспективу сучасної теоретичної соціології.

Чистий утилітаризм, констатує і доводить Парсонс, продовжений до кінця, є мислимим тільки як те, чого не може відбутися; він не може бути, бо, врешті-решт, руйнує сам себе. Інакше, для того, щоб порядок можна було помислити як щось реальне, потрібна деяка додаткова умова. Причому, ця умова повинна мати універсальні потенції.

Парсонс наголошує: це – цінність. Вона загальна, вона опановує (об'єднує) множинно розташовані індивідуальні свідомості миттєво і всі разом (актуально). Навколо цінності (набору цінностей) організуються й легітимізуються нормативні системи, інституційні структури; формуються уявлення про «соціальну справедливість» та «законність», більшість стає згодною щодо впровадження відповідних санкцій задля забезпечення ціннісно орієнтованої поведінки локальних індивідів. Левіафан отримує легітимацію. Природний стан «боротьби всіх зі всіма за своє» заміщується цивілізованим, тобто, системним суспільним порядком, а суспільний договір набуває «тіла», конкретики існування (інституційної, практичної, нормативної, культурної, прагматичної тощо).

Парсонс накладає на суще-суспільство умову «нормативного комплексу»; причому, це умова не генеалогічна, а актуальна: ніхто не знає, як суспільство створюється, як влаштована та «глина», з якої Господь його ліпить, але якщо суспільство *вже є*, воно є і повинно бути *системою*; якщо ми хочемо, щоб суспільство було ще більш стабільним, ми повинні вимагати ще більше системності.

Те, як це в Парсонса робиться, проблему «точки виникнення» порядку, проблему «дива порядку» не вирішує, але, скажімо так, позбавляє її сенсу як проблему *реального стану справ*, робить позитивно поставлене питання про порядок не дуже коректним. Парсонс переносить факт «виникнення» порядку з рівню позитивного на рівень епістемологічний.

Неможливо ставити питання про деяке «об'єктивне» існування порядку. Порядок неможна просто побачити чи відчутти. Соціальний порядок виступає тільки в горизонті наукової процедури, в межах дискурсу дослідника [Parsons, 1937, ch. XIX].

Саме в такому сенсі Парсонс говорить про фактичний порядок. Можна сказати, що соціальний порядок з'являється у порядку *факту наукової теорії*. Тільки з цим застереженням потрібно сприймати розрізнення фактичного порядку і нормативного порядку в Парсонса. Те, що з нормативної точки зору виглядає хаосом (без-ладом), раціонально, логічно можна бачити як певну регулярність, єдність тощо.

Дія не може бути не впорядкованою. Але порядок в діях не може бути спостереженим. Тобто є якийсь «порядок», який фактично встановлюється. Але це такий-собі порядок-у-собі. Бо постати *відкритим* може тільки порядок, який експлікований у просторі певної нормативної системи. За суттю, це формальний акт, акт *дії форми* [Parsons, 1937, p. 88-95].

Але зазначений акт точно не є сукупністю (чи похідною) актів емпіричних діючих суспільних індивідів. Порядку нема у *діях*, всередині дії. Поступово Парсонс зміщується до тієї точки зору, що фактичний порядок (повсякденний порядок) являє собою порядок влаштований за невідомим/не виявленим засобами наукової процедури нормативним комплексом. Порядок, якому підлягають дії акторів не даний самим акторам; нормативний план діє «ззовні». Неможна позбавитися відчуття, що Парсонс тут йде у руслі концептуального жесту Канта, «мислить Кантом». Забігаючи наперед, скажімо, що таке саме відчуття виникає у зв'язку з концептом комунікативної дії Ю. Габермаса (що, в принципі, і не дивно).

Кантівське вирішення проблеми суспільного порядку є, як і багато чого в Канта, у строгому сенсі *формальним*. Воно, як відомо, полягає у вимозі, фактично, слідувати категоричному імперативові, в узгодженості з яким встановлюються нормативні правила сумісного суспільного існування, які, після цього повинні бути просто легітимовані і прийняті із впевненістю, що вони є «найкращими», оскільки належать до сфери блага як такого. Саме звідси, в контексті кантіанського рішення, випливає стаціонарність соціального порядку, тривалість його упродовж історично довгого часу. Ба більше — його надіндивідуальність, універсальність.

Щоправда, питання, як ці «благі» форми імплементуються у реальну тканину суспільного життя, коли орієнтири, цілі, вподобання, соціальних індивідів варіюються (легалізуються) у залежності від фактичних обставин цього життя, — це питання залишається невизначеним.

Насправді, як актуально зв'язати між собою нормативний план, з одного боку, і план фактичної дієвої активності індивідів — з іншого? Як саме нормативний комплекс реалізується всередині простору соціальних дій? Для того, щоб це розкрити, Парсонс вводить у суспільну систему дій рівень комунікації.

Поняття комунікації вводиться процедурно, в ході редукції будь-якого фактично існуючого порядку до порядку цілком нормативно обґрунтованого та орієнтованого. Через «медіатор» комунікації норми вбудовуються (вписуються) у нагальну соціальну дію, втягуючи у цей обрій психологічні установки, акцентуації, вподобання, мікросоціальні міжособистісні контакти та обміни тощо. Саме в контексті питання про соціальний

порядок, в основі суспільно значущої репрезентації комунікації в Парсонса з'являється ідея/структура знаменитої *подвійної контигентності* [Parsons, 1951, p. 16 a.n.].

Але дедалі проблема порядку суспільства модулюється в Парсонса як проблема *стабільного функціонування* соціуму як системи. Звичайно, треба зазначити, що стабільність соціальної системи обумовлюється тут багатогалузевим складним ціннісно-нормативним консенсусом. Втім, підстави визначення бажаного, а також, конституювання способу дії, дедалі, стають все менш цілераціональними та ситуативними і все більш ціннісними та нормативними. При цьому Парсонс не дуже цікавиться генеалогічною проблемою *виникнення* системи, а зосереджує весь фокус своєї уваги на рівні вже актуалізованого суспільства і суспільного порядку в тому аспекті, як він може стабільно продовжуватися.

І тут виникає важливе питання. Виходить, що актори через комунікацію інтериоризують нормативні форми тільки задля того, щоб бути інтегральним фактором у загальній системі соціальної дії. Вони, таким чином, є лише *функція* системи. Але як актори інтерпретують нормативні паттерни, і ті що вони інтериоризують в комунікації, і ті, що їм «нав'язує» нормативна система ззовні? І що, якщо та чи інша подібна інтерпретація може впливати на — а то й геть дерегулювати — суспільний порядок?

Питання можна розширити. Дійсно, чи може індивід, соціальний актор мати візію соціальної структури? В Парсонса актори такої візії мати не можуть. Соціальний порядок суспільства доступний тільки погляду соціолога.

Подальший рух, як нам видається, досить показово продовжувати, згадуючи про таких двох однаково необхідних у контексті нашого розгляду мислителів як Ю. Габермас і Н. Луман, причому роблячи це (наскільки в нас вийде) в якомусь одному жесті, жесті, радше, не компаративному, а додатковому, на кшталт додатковості корпускулярної та хвильової репрезентації в класичній копенгагенській інтерпретації квантової теорії.

Дійсно, ми бачили, що в Парсонса соціальний зв'язок як інтериоризація нормативного комплексу у просторі дії відбувається через комунікацію. В Н. Лумана соціальний зв'язок виступає як комунікація також. Центральний теоретичний проект Ю. Габермаса, як відомо, зветься «теорія комунікативної дії» [Habermas, 1997].

Габермас – мислитель франкфуртської традиції, мислитель, який охоче (а може і з необхідністю) рухається у півдних межах, умовно, «марксистської» парадигми, з високим цензом аналізу «виробничих відносин», матеріальної практики речей тощо.

Але дуже важливий момент концептуальної ідентифікації соціальної думки Габермаса полягає у тому, що він, фактично, автономізує процеси на рівні «надбудови». Саме з того випливає «смак» Габермаса до певних відомих тематизацій: дії (соціально значущої дії) як комунікації, комунікації як смислового, символічного і нормативного феномену. Так, фактично, Габермасів соціолого-теоретичний дискурс зміщується, скажімо так, від умовного «Маркса» до умовного «Канта», так, що розгляд соціального порядку (прояснення «Гоббсової проблеми») ведеться, тяжіючи, скоріше до нормативних, ніж до «матеріально-історичних» підстав.

Але це тільки «половина справи». Нормативний план в Габермаса не є «останнім». Натомість, він видається певним «ефектом» т. зв. «життєвого світу». Причому сам життєвий світ, якщо можна так висловитися, влаштований «герменевтично». І комунікативно. Комунікація не є окремим реальним соціальним процесом. Скоріше, фактичні реальні ситуації комунікації виступають втіленням і, водночас, своєрідною репрезентацією «вшитості» комунікації у «життєвий світ» як базової структури, яка (структура) в основі своїй мовна. Справа відбувається дещо аналогічно щодо лаканівського підсвідомого та його «мовності». Але ця структура (тут вказана аналогія перестає працювати), також, історична. «Життєвий світ», який втілюється у реляційних формаціях комунікативної інтеракції нормативні структури та інститути, соціалізація життя індивідів у певний «соціальний порядок» — от схема (звичайно, спрощена) відповіді Гоббсу від Ю. Габермаса. При цьому «система» — капіталістичні відносини виробництва та обміну — існує як би окремо і над

виміром «життєвого світу», комунікативно структурованому і обумовленому мовними механізмами. Система, отже, не є фактором комунікації [Habermas, 1992].

В цьому контексті розгляду, можна сказати, що Габермас і Луман – справжні «антиподи». Бо в Габермаса, комунікація породжує соціальну систему. В Лумана ж, навпаки, соціальна система породжує комунікацію як внутрішній феномен.

Як теоретик соціального порядку як соціальної системи, Луман є «антиуніверсалістом». Універсалістський настрої філософії, за переконанням Лумана, більш не є ані адекватним сучасному мисленню, ані шляхом, на якому можуть бути «схоплені», зафіксовані, ба більше, описані сучасні реалії.

Комунікація Лумана є безцільною, а отже, «іраціональною»; вона не забезпечена ніякою первинною «раціональністю», що передує їй і наділяє її метою та смислом (скажімо, первинним системним смислом «консенсусу» як в Габермаса). Вона, кожного разу, є просто нагальний, наявний, такий, що йде «тут і зараз», ефект системи яка «аутопоетично» відтворює себе, раз-у-раз, встановлює власну «ідентичність», визначеність, межі і демаркації із «зовнішнім світом» та внутрішні змісти власного існування.

В Лумана «життєвий світ», «культура», «нормативне поле» є *підсистемами* системи суспільства.

Луман не сприймає описів соціо-практичних стратегій і тактик, самих по собі, смисл і спрямування яких полягає у тому, щоб забезпечити стабільність деякого суспільного способу життя, коли він вже встановлений (на кшталт блокування соціально девіантної поведінки, або схем соціалізації тощо). З одного боку, він відкидає введення будь-яких апріорних елементів порядку, що є, на його думку, рисою усіх теорій традиційного типу. Далі, він вважає, що справжній концептуальний дискурс порядку повинен зосередитися на тому, щоб експлікувати умови можливості порядку, виходячи з того, що порядку як такого скоріше, не повинно бути, ніж навпаки, що порядок це «диво»; треба ставити питання «як це можливо». Але з іншого боку, Луман пропонує виходити з факту *наявності порядку*: порядок є, хоч це і диво. Треба зрозуміти, як і на яких підставах він є [Luhmann, 1991].

Але ми не можемо обійти ще однієї важливої перспективи розгляду проблеми суспільного порядку, яка, у якомусь сенсі є полярною до обговорюваних вище. Це перспектива «інтераакціонізму». Як повноважного представника такої ми візьмемо Гарольда Гарфінкеля.

В Парсонса (він є тут найбільш однозначним, а тому найбільш, скажімо так, «модельним») нормативні вподобання індивідів та індивідуальна інтерпретація значень ціннісно-нормативної структури суспільства подаються як припона, перешкода, поміха, як входженню цих індивідів у соціальний порядок (соціалізації), так і триванню, вдосконаленню та розбудові самої соціальної системи взагалі, як такої. Допомогти соціальному порядку триматися за рахунок «індивідуальних» власних поглядів може, за Парсонсом, тільки *спостерігач*, вчений, який, завдяки науковим чином зорганізованому досвідові, має доступ до самих підстав порядку – до механізму ціннісно-нормативного консенсусу, що складає соціальну систему. Дія актуалізується акторами, вони діють, але як фактор порядку, діють тим краще, чим менш їх індивідуальні інтерпретації будуть заважати дії у них загальних ціннісно-нормативних паттернів.

В Гарфінкеля соціолог та актор урівнюються щодо відкритості для них структури порядку; соціологічне мислення учасників кардинально приймає участь у виробництві ситуацій соціального порядку. Діяльність завжди конкретна; соціально значуща діяльність – це дії конкретних індивідів в конкретній ситуації. Актори можуть організувати власну діяльність в тій чи іншій ситуації на підставі деяких загальних критеріїв та методологем, об'єднуючись прагненням досягнути найкращого: послідовність, найбільша можлива повнота, точність, логічність, адекватність зовнішнім умовам, темпоральна узгодженість тощо.

Таким чином репрезентований соціальний порядок є завжди порядок мінливий, такий що змінюється; самі дії коректуються, з одного боку, з досягнутим результатом, з іншого ж — з модульованими цим результатом очікуваннями акторів. Головна ціль таких дій наступна: ситуація повинна виглядати впорядкованою в очах тих, хто в ній діє [Garfinkel, 1963].

Поступово, фокус погляду Гарфінкеля щодо прояснення проблеми порядку зміщується від фіксації на тому, *що мислять* соціальні діячі у контексті виробництва соціального порядку, до того, як за участю дій акторів *порядок виробляється* «live»; ситуація набуває порядку тільки всередині «активної фази», тобто в процесі реальних дій; описати порядок, який встановився, можна тільки *post factum*, спостерігаючи реальну зв'язність речей, яка встановилася. Але такий опис автоматично дає «зразок порядку», з якого існуючий порядок вже *пішов*. Цей порядок є порядком фактичної («феноменальної») присутності порядку. Цей момент фактичності та процесуальності *hic et nunc* порядку повинен додаватися до будь-якої певної процедури опису [Garfinkel, 2003].

Отже, підведемо підсумки. Гоббс, формулюючи проблему суспільного порядку — що фактично, видається тезою про суттєву визначеність наявністю якого-небудь (того, чи іншого, але з необхідністю — наявністю якогось) порядку самого суцього «суспільства» — визначає «рамкову структуру» теоретичної соціології.

Від Гоббса соціологія визначає і обґрунтовує відношення між «структурою» і «дією», між «системою» і «індивідом» — відношення, яке завжди залишається відкритим і потребує визначення. І визначає постійними спробами тих визначень саму себе.

Чи є щось в суспільстві, що неможна редукувати до свідомості та волі, а отже, дії суб'єктів? І як те, що не залежить від суб'єктів, відноситься до того, що від суб'єктів залежить?

В сучасній науці, у якості перспективи прояснення цих питань, не забутий навіть сам мотив утилітаризму, який, щоправда, виконується у стилі не індивідуально-егоїстичному, але корпоративно-синергетичному, із спрямуванням на «інфляційне», неадитивне зростання вигід усіх, в контексті теорії дії, теорії раціонального вибору.

Ми намагалися побіжно вказати на кардинальні, на наш погляд, лінії заповнення гоббсівських «місць смислу». Парсонс заповнює їх нормативно-ціннісним консенсусом, який складає соціетальне середовище. Габермас балансує між старими добрими марксизмом та феноменологією — що насправді відстоїть не так вже і далеко одне від другого. Луман запроваджує «процесуально-комунікаційну механіку», в якій йде виробництво сумісних легалізованих значень — але як «аутопоетичний» акт системи.

Ми не згадували тут інших сучасних ліній — менш кардинальних, знов таки, на наш погляд — але не менш цікавих. Скажімо, П. Бурдьє пропонує свій оборотний медіатор «habitus» між рівнем «суспільства» і рівнем «індивіду». Е. Гіденс — дуальний структурний обмін між соціальним праксисом як засобом соціальної структури і соціальним праксисом як *результатом структурування* у межах структури, як здійсненням можливості, відкритої у структурі. Тощо.

Але наше намагання керувалося тільки простою і чистою причарованістю генієм Томаса Гоббса, який виступив можливістю і простором плідного розташування всіх цих ліній, які є, і можливо, всіх подібних ліній, які ще будуть.

REFERENCES

Garfinkel, H. (1963). A conception of, and experiments with, «trust» as a condition of stable concerted actions. *Motivation and social interaction: cognitive determinants* (O. J. Harvey, Ed.). New York : Ronald Press, 187-238.

Garfinkel, H. (2003). Livingston E. Phenomenal field properties of order in formatted queues and their neglected standing in the current situation of inquiry. *Visual Studies*. Vol. 18, 1, 21 – 28.

Hobbes, T. (1994). *Leviathan (with selected variants from the Latin edition of 1668)* (Edwin Curley Ed. w. Int. and Not.). Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company Inc.

Habermas, J. (1992). The unity of reason and the diversity of its voices. *Postmetaphysical Thinking: Philosophical Essays*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 115-148.

Habermas, J. (1997). *Theorie des Kommunikativen Handelns*. Band 2. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Luhmann, N. (1991). *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Parsons T. Order as a social problem. *The concept of order* (P. G. Kuntz, Ed.). Seattle: University of Washington Press, 1968, 379-398.

Parsons, T. (1951). *The social system*. Glencoe, Illinois: Free Press.

Parsons, T. (1949 [1937]). *The structure of social action: a study in social theory with special reference to a group of recent European writers*. Glencoe, Illinois: Free Press.

Parsons, T., Shils, E. A., Olds, J. (1951). Values, motives, and systems of action. *Toward a general theory of action* (T. Parsons and E. A. Shils, Eds). Cambridge: Harvard University Press, 47 – 275.

Смоляга Марина Віталіївна

кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

вул. Кирпичова, 2, Харків, 61002, Україна

E-mail: 365mvs@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9813-9945>

Стаття надійшла до редакції: 20.06.2022

Схвалено до друку: 17.09.2022

ORDER PROBLEM AND THE CONCEPTUAL ATTITUDES OF MODERN THEORETICAL SOCIOLOGY

Smolyaga Marina V.

PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

2, Kyrpychova str., 61002, Kharkiv, Ukraine

E-mail: 365mvs@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9813-9945>

ABSTRACT

The article discusses modern conceptual perspectives in which clarification of the problem of social order is implemented. In this discussion, the following thesis is accepted: the well-known work of T. Hobbes "Leviathan..." is not just one of the explorations, albeit a classic one, on this topic, but acts as a kind of "possibility structure" for all and any subsequent attempts and experiences in this regard. This thesis is, in fact, also the task of consideration and its result (already as proven).

It turns out that the Hobbesian solution is not only (and rather not) an answer to the question of order, but a brilliant working model, using which it is convenient to form various theoretical propositions.

Hobbes's "Leviathan" gives space for the appearance of cardinal themes / regions / contents of theoretical consideration in modern social philosophy and sociology. Consideration of the topos of the birth of society as an order of coexistence of human individuals-actors; the nature of the corresponding potentials; the genesis of order and its mechanisms; possibilities and conditions for the continuation of the social, i.e., ordered state and its changes, transformations, grounds for the universality (super-individuality) of the order and the relationship of these grounds to the level of individual existence, consciousness and action, etc.

This demonstration is carried out through consideration of approaches to the problem of social order by Talcott Parsons, Jürgen Habermas, Nicolas Luhmann and Harold Garfinkel. In this context, the approaches of Pierre Bourdieu and Anthony Giddens are also mentioned.

Keywords: *society, cultural forms, the order problem, civilization, social system, normative system, communication, autopoiesis.*

Article arrived: 20.06.2022

Accepted: 17.09.2022